

Історія волинських друкарень і стародруків на сторінках часопису «Свобода» (Нью-Йорк)

До історії виникнення, становлення та розвитку друкарства на теренах України загалом, так і на Волині зокрема, зверталось багато знаних українських та іноземних науковців: І. Огієнко (1925; 1994) [10], Т. Бикова (1972) [6], М. Ковальський та І. Пасічник (1997) [9], Я. Ісаєвич [8]. Багато статей-гасел подано в різних енциклопедично-довідкових виданнях [12] та інших.

Проте досить маловідомими творчими здобутками з цієї проблематики для сучасних істориків і краєзнавців є праці науковців української діаспори США і Канади, серед них найбільш цінні монографії М.Бойка «Книгодрукування у Почаєві і Крем'янці та мандрівні друкарі» (1980) [4] та «Острозька Дерманська друкарня» (1980) [5]. Крім того, історію книгодрукування на теренах Волині висвітлювали в своїх статтях на сторінках україномовного часопису «Свобода» (Нью-Йорк): М. Бойко (1971) [2; 3], М. Вацик (1975) [7], Л. Онишкевич (1981) [11], К. Церкевич (1981) [13] та І. Боднарук (1988) [1].

Так, часопис «Свобода» подав рецензію К. Церкевича «Праці про друкарство Волині» (1981) на історично-бібліографічні монографії Максима Бойка [4; 5], де пише, що автор вказує «на недоречність російської публіцистики щодо «місійної ролі» Івана Федорова-Федоровича, втікача з Москви в Західну Україну, де він у Львові видав Апостола в 1574 році, а в Острозі 1578-1583 роках – п'ять інших книжок». Далі він зазначає, що «не можна дослідити, звідки до Острога прийшов грецький шрифт, хто в Острозі вивчав, чи знав грецьку. А коли були запрошені греки з Греції, це значить зв'язки не з «дикою північчю», а з народом античної культури... культура українського народу навіть до сьогодні не дає йому загинути, – бо ж нижчої культури шантажі не можуть здобути душі народу» [13]. Крім того, М. Бойко в статті «Острозькі першодруки «Читанка» і «Буквар», 1578-1580 рр.» (1971) [2; 3], з обуренням зазначає, що німецькі дослідники у своїх працях про «два унікати», вказують «тріхш-руссіш кірхенславішес Лезибух...» («Читанка» – А. Т.), а другий унікат назвали «Готар буквар» («Буквар» – А. Т.), тобто «наш духовий доробок відразу розділено поміж двома чужини народами, російським і німецьким, а про Острог у наголовку не згадано ані словом... Автори опису Острозьких Першодруків твердять, що Читанка і Буквар писані російською мовою, коли насправді це стара церковнослов'янська мова з додатком місцевих

висловів, отже висловів чи термінів українських». Науковцям добре відомо, що «в XV ст. не було книжної російської мови, як і самої назви «Россія»: в Острозі не було і не могло бути жадної російської мови». Наприкінці він робить висновок про те, що «німецькі автори зфальшували стародруки української культури і це треба конче виправити, щоб неправда, про нас не ширилася по світі» [2; 3].

Крім того, важливо зазначити, що за ініціативи Наукового Товариства ім. Шевченка в США і філологічної секції цього Товариства 13 грудня 1975 р. у Нью-Йорку відбулася наукова конференція, присвячена 400-річчю книгодрукування на українських землях. Головною темою наукового форуму було українське друкарство. Так, професор д-р Василь Лев зробив доповідь про 350-річчя книгодрукування в Україні і Українському тайному університеті у Львові. Професор д-р Наталія Пазунок з Пенсільванського університету виголосила доповідь «Раннє друкарство в Україні», д-р Ол. Соколишин – «Відзначування чотириста річчя українського друку у вільному світі і на рідних землях» [7].

Лариса Онишкевич на підставі документів отців Василян від 1460 р. про повернення монастирю св. Онуфрія належного йому майна і друкарні в статті «Друкарство на Україні перед Федоровичем» (1981), стверджує, що друкарня у Львові була «принаймні 112 років перед приїздом Федорова-Федоровича» [11].

Про великого покровителя української культури і науки, засновника друкарні і славної колегії, «яку називали також академією», князя Костянтина Острозького, розповідає Іван Боднарук у статті «Основник друкарні й академії в Острозі» (1988) [1].

Враховуючи значення маловідомих поданих на сторінках часопису «Свобода» (Нью-Йорк) статей науковців української діаспори з історії книгодрукування на теренах Волині для сучасних українських дослідників, з метою введення їх у науковий обіг і надання можливостей широкому колу істориків та краєзнавців використовувати їх у своїх дослідженнях, вони подаються повністю із збереженням стилю авторів.

Додаток

Українські стародруки були темою наукової конференції НТШ в Нью Йорку

Нью Йорк, (д-р М. Вацик). – Заходами Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗСА і Філологічної Секції відбулася тут в дні 13-го грудня 1975 р. у власному приміщенні Наукова Конференція, присвячена чотириста річчю книгодрукування на українських землях.

Конференцію відкрив і нею проводив директор Філологічної Секції

проф. д-р Василь Лев вступним словом, привітанням прийвних і доповідачів, та просив вшанувати пам'ять недавно померлих членів Секції як бл. п. маестра Володимира Ласовського і бл. п. проф. д-ра Михайла Соєвицького однохвилинно мовчанкою. Після він коротко згадав, як відзначувано 350-річчя книгодрукування в Україні і Українському тайному університеті у Львові під Польщею.

Першу доповідь виголосила проф. д-р Наталія Пазуняк з Пенсильванського університету на тему: «Раннє друкарство в Україні», з'ясовуючи передісторію появи друків Івана Федоровича, виданих у Львові 1547 р. Особливу увагу присвятила вона вивченні Львівського Апостола, його відмінність від Московського друку, та українські мовні особливості в ньому.

Другу доповідь виголосив д-р Ол. Соколишин — про: «Відзначування чотириста річчя українського друку у вільному світі і на рідних землях», в якій дав короткий перегляд публікацій і доповідей в Україні та у вільному світі. Прелегент зокрема звернув увагу на дві вистави українських стародруків з тієї нагоди: виставу у Гарвардському університеті, де зберігається унікальний примірник букваря Івана Федоровича, виданий у Львові 1574-го року, та виставу українських друків Слов'янського Відділу Ньйоркської Публічної Бібліотеки, що її улаштувала пані мгр Світлана Луцька-Андрушків.

Конференцію закінчено запитами, дискусією, та відповідями прелегентів.

Свобода. – 1975. – Ч. 237. – 19 грудня. – С. 1.

Онишкевич Лариса. Друкарство на Україні перед Федоровичем

Останніми роками на цьому континенті ще дальше появляються статті в журналах чи й енциклопедіях, як і доповіді на різних конференціях, у яких повторяється уже давніше відомі факти про початки друкарства в староукраїнській мові, чи кирилицею і т. п. — перша друківана річ кирилицею 1480 року Фіялою у Кракові, потім білорусами Скоріною й Будним, аж до Федорова, який мав би бути першим, що друкував на терені України.

Та вже понад десять років є відомі факти з недавніх досліджень, про що звітовано в поважних журналах підсоветської України. Серед них такі інформації:

1) Знайдено документ отців Василіян, які домагалися, щоб їм повернути їхнє майно, включно з друкарнею, що належала манастиреві св. Онуфрія від 1460 року. Тоді їм цю друкарню подарував львов'янин Степан Дропан. Король Казимир IV підтвердив цей привілей у 1459 році. Отже друкарня була у Львові принаймні 112 років перед приїздом Федорова-Федоровича.

2) На гробі Федоровича є написано, що він – москвич, який відновив занедбане друкування.

3) Знайдено інвентар Словітського монастиря з 1826 року, який зазначає такі ранні книги видані в Україні: а) Новий Захід, 1511 рік, у Почаєві, б) Тріодіон з 1527 року і 1540 року з Києва, та в) Анфологіон з 1542 року, друкований у Львові

Повищі та інші інформації про ранні книги України можна знайти у таких виданнях – «Архіви України» (ч. 1, 1971 р.), «Наука та суспільство» (ч. 9, 1970 р.) та й інших.

Свобода. – 1981. – Ч. 191. – 9 жовтня. – С. 2.

Церкевич К. Праці про друкарство Волині

Максим Бойко. «Острозька Дерманська друкарня», Блумінгтон, Інд., Т-во «Волинь» в Торонто 1980 рік, 152 сторінок. Його ж: «Книгодрукування у Почаєві і Крем'янци та мандрівні друкарі», там же і це саме в-во, 1980 рік, 162 сторінок. (Праці Осередку Бібліографії Волині, ч. 16 і 17). Заголовки також англійською мовою.

Автор обох праць – Ініціатор культурного руху водяним за кордоном та основних Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі 1949 року і секретар його до 1960 року, а в 1967 році основник Осередку Бібліографії Волині в Бдунгтоні, Індіана. Під серією цього останнього веде дослідну і видавничу діяльність.

Наші окрайні волості не стали в минулому предметом дослідів, тому багато справ закриті перед нами невідомим, теж нема зібраного матеріалу і тут саме трудність, бо ж без належних архівів важко досліджувати минуле України. Але М. Бойко, шукаючи за розв'язкою цих труднощів, знаходить свій шлях: він власним змістом пов'язує між собою компіляції різних авторів, робить висновки та вказує на потреби пильніше дослідити якусь ділянку у цім випадку – друкарство Волині.

Вищеназвані праці історично-бібліографічні. В першій назві згадано минуле та названо друковану продукцію книжок Острога та Дермані. Між рядками зібраних компіляцій автор вказує на недоречність російської публіцистики щодо «місійної ролі» Івана Федорова-Федоровича, втікача з Москви в Західню Україну, де він у Львові видав Апостола в 1574 році, а в Острозі 1578-1583 роках – п'ять інших книжок. Російські дослідники поминають всі полегші життя І. Федоровича – емігранта» що він тут дістав азиль, став вільною людиною, продовжував свою друкарську працю та сильно наголошують його друкарську роллю. Поминають, що в Острозі князь Константин К. Острозький давав на видання книг великі суми грошей, збудував друкарню, перекладом комісія Гуртка вчених

при Острозькій Академії переклала Біблію, а друкар виконав тільки одну частину праці. Таким чином належне треба віддати й українським про-світянам того часу.

На схилі свого віку князь Константин К. Острозький переконався, що Люблинська унія, 1569 року, зовсім придушила українську культуру, тому він оснував Академію в Острозі коло 1577 року, запросивши сюди вчених того часу включно з чужинцями та збудував друкарню, яка видала від 1578 до 1612 років коло 30 книжок, але їх всіх ще не відкрито. Цій важливій події в житті українського народу присвячена вищеназвана перша праця. Це був час церковної міжусобиці, яка сильно припинила культурний розвиток, роз'єднала сили та внесла ворожнечу між українським народом.

Від заснування друкарства в Острозі, воно вже не припинялося. Вслід за ним почали виникати «мандрівні друкарні» (помилково їх називають «мандрівними друкарнями», можливо вони «переносні», бо мандрувати друкарні не вміють). З них К. Ставровецький в 1618 році надрукував у Почаєві «Зерцало богословія», потім перейшов до Рахманова коло Крем'янця. Павло Домжив-Люткович почав друкарську працю у Чорній, Четвертні (тепер вже не існуючі місцевості) коло Луцька, та згодом Хрестовоздвиженське Братство в самому Луцьку також почало видавничу діяльність.

У першій половині XVIII сторіччя основано друкарню в Почаєві, що до 1830 року видала понад 300 назв, (включно з перевиданнями, деяких кількакратно). Такі перевидання, тому що майже кожне чимось різнилося від першого, на нашу думку, слід уважати як нове видання). Довкола цієї друкарні ще дотепер ведеться дискусія про доцільність видань різними шрифтом і мовами. Нещодавно дослідник рукописної та орнаментативної друкованої книги в Україні Яків Запаско приблизно висловився так: У Почаєві видавано книжки різними мовами, як: церковнослов'янською, українською, польською, російською і латиською. Яка глибока була культура друкарів, складачів, коректорів та всього друкарського складу, що міг працювати в п'ятьох мовах.

Вернімося до Острога, в якому в тім часі була сильна українська група на чолі зі священником Дем'яном Наливайком, братом полководця Северина Наливайка. Отець Дем'ян обстоював думку видавати Біблію українською мовою, але, мабуть, перемогла вища рація: дати для всього православного світу Біблію церковнослов'янською мовою, мовою, що об'єднувала всіх слов'ян. Перша «Читанка» видана в Острозі у 1578 році, була двомовна: грецько-церковнослов'янська. До сьогодні не можна дослідити, звідки до Острога прийшов грецький шрифт, хто в Острозі вивчав, чи знав грецьку. А коли були запрошені греки з Греції, це значить зв'язки не з «дикою північчю», а з народом античної культури. Це саме

століттям пізніше появилось у Почаєві, культура українського народу навіть до сьогодні не дає йому загинути, – бо ж нижчої культури шантажі не можуть здобути душі народу.

Уже тих кілька прикладів, що їх ми знаходимо у працях д-ра Максима Бойка, доказує нам якою важливою справою є досліджувані з щирого українського погляду наше минуле, робити правильні висновки та вказувати на нестачі, які ще треба вивчити, відповідно насвітлити.

В обох працях подана бібліографія до українського друкарства взагалі. Знову в нас занедбана ділянка і навіть український інтелігент не дає цій ділянці належної оцінки. Знати шляхи до рідної історії, мови, літератури та культури народу, це ті двигуни, що постійно оновляють сили. Коли Муссоліні напав на Етіопію у 1937 році ми за цією країною щойно шукали на мапах, але цього не можна зробити з культурною Грецією, Римом, чи іншою європейською країною, що всюди на світових полицях бібліотек уже має віддавна розславлені свої книги.

Ось із такими думками вищеназваний автор і складає свої компіляції.
Свобода. – 1981. – Ч. 26. – 10 лютого. – С. 2, 4.

Іван Боднарук. Основник друкарні й академії в Острозі

У лютому 1988 року минає 380 літ, як в Острозі на Волині помер князь Констянтин Острозький, великий покровитель української культури й науки. Він там заснував друкарню і славу колегію та згуртував біля себе гурток учених людей. Тут вийшла славна Біблія Острозька.

У 1570 році оснував в Острозі князь К. Острозький колегію, яку називали також академією. Створив її князь для підтримки православної віри та української національності. Острозька Колегія стояла дуже високо. Першими її професорами були греки, а учні походили з Галичини й Литви. При колегії була і друкарня, влаштована коштом князя першим нашим друкарем Іваном Федоровичем. Завдяки колегії і друкарні, а також літературному гурткові, який створився при колегії, Острог став в останніх десятиліттях XVI віку важним осередком друку й письменства. Тут 1581 року надруковано першу повну Біблію у церковнослов'янському перекладі. Першим ректором школи був відомий громадський діяч і письменник Гарасим Смотрицький. Тут студіювали Мелетій Смотрицький, Петро Сагайдачний та чимало інших людей, що відзначилися в нашій історії. Острозька висока школа відіграла велику роль в поширенні освіти серед населення: за її прикладом створилися у різних місцевостях України численні братські школи.

Острозька Біблія, що вишила 14-го серпня 1581 року, містила два досить вправні віршовані твори Герасима Смотрицького: на герб князів

Острозьких і передмову до читача. Перший вірш є нашим найдавнішим відомим нині твором геральдичної поезії, дуже поширеної колись в Україні. Острозька Біблія була збірною працею учених, згуртованих при академії під проводом Герасима Смотрицького. Надрукував Біблію Іван Федорович, який, після короткого перебування у Львові, знайшов щедрого мецената в особі князя К. Острозького й перенісся до Острога. Острозька Біблія належить до найвидагніших пам'яток давнього українського друкарства та нашої релігійної літератури тих часів. Острозька друкарня працювала лише до 1612 року, але значення її для розвитку української літератури дуже велике. До найцікавіших віршових пам'яток XVII віку належить «Лямент і пригоди нещасних мешчан острозьких». Твір написаний в Острозі 1636 року й залишився в рукописі, бо друкарня вже тоді не існувала. В ній відображені події, які мали місце 1636 року в Острозі. Власниця міста, внучка Константина Острозького, княжна Анна Алоїза Ходкевич, ставши завзятою католичкою, з намови єзуїтів казала перенести з православної церкви до костьола домовину з тілом батька, Олександра Острозького. Православне населення Острога обурилося на той світський акт і на другий день, коли княжна їхала каретою до костьола, влаштувало на мості процесію. Коли православні не хотіли пропустити карсти, гайдуки княгині почали рубати шаблями. Народ відповів буками. З допомогою гайдукам прийшла шляхта з довколишніх замків. З православними розправилися дуже жорстоко: одних четвертували, другим відрубували руки, інших піддавали різним іншим тортурам.

Князі Острозькі – це славний український рід, що виводився від короля Данила, який брав участь у повстанні проти короля Казимира 1341 року. Костянтин Острозький, син Івана, був старостою брацлавським і вінницьким, багато зробив для православ'я, воював з татарами й Москвою. Князь Костянтин Острозький народився 460 літ тому, себто 1527 року в Турові, а помер 1608 року. Визначився, як борець проти католицизму, єзуїтів і уніятів, брав діяльну участь у праці православного Берестейського собору 1596 року. Був воєводою київським, маршалком волинським, одним в найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої. Його внук перейшов уже на католицизм й пропав для українського народу. Після вимерта роду Острозьких їх маєтки перейшли до князів Заславських, а потім до Сангушків.

В Україні постала перша друкарня в 1573 році у Львові на Підзамчі. Заснував її І. Федорович і надрукував у ній «Апостола» та «Буквар» (один примірник того «Букваря» зберігається в бібліотеці Гарвардського університету, але його вважають за російський?). Друкарня Федоровича після його смерті перейшла на власність Ставропігійського братства.

Внучка князя К. Острозького, а дочка князя Іллі Острозького, Гальшка, відома в історії своєю трагічною долею. Про неї написав трагедію о. Омелян Огоновський. У 1553 році її силоміць звінчано з князем Дмитром Сангушком, якого вбито і звінчано з князем Симеоном Слуцьким. Але з волі короля її відібрано від Слуцького й віддано за Лукаша Гурку, що держав її 14 років (до своєї смерти) у своєму маєтку в Познанщині неначе у в'язниці.

Чимало матеріалу про життя князів Костянтина і Януша Острозьких подав Андрій Чайковський у своїй повісті «Побратими». Згідно з цією повістю, Януш Острозький скривдив важко Косинського, забравши йому посілість Рокіту. Цим спричинив війну козаків проти магнатів. Князя Костянтина боліло те, що проти нього виступили й козаки, з якими він завжди жив у згоді. Між його двірською міліцією були й відділи козаків. Великим ударом для нього було, що частина його козаків перейшла до Косинського. Залишився тільки Северин Наливайко із своїми козаками. Братом Северина був о. Дем'ян Наливайко, довірена людина князя, один з визначних членів гуртка учених і літераторів в Острозі.

Свобода. – 1988. – Ч. 37. – 26 лютого. – С. 2.

Д-р М. Бойко. Острозькі першодруки «Читанка» і «Буквар», 1578-1580 рр.

Раннє друкарство Острога на Волині збагатилося двома новознайденими унікатами: Читанка, 1578 р. та Буквар, 1578-80 рр., друковані в Острозі Іваном Федоровим, засобами кн. К. Острозького. В історії українського друкарства досі уважали початком друкування в Острозі Нового Завіту з Псалтирем, а опісля Біблії, 1580 р., але щодо цього були логічні сумніви, що саме робив І. Федоров в Острозі, прибувши туди зі Львова, 1575 р.

Уважний читач відразу помітить, що в наголовку публікації про згадані два унікати видніє «гріхіш-руссіш кірхенславішес Лезибух...», а другий унікат назвали «Готар буквар», отже наш духовий доробок відразу розділено поміж двома чужини народами, російським і німецьким, а про Острог у наголовку не згадано ані словом. Але до тієї справи вернемося ще в кінці статті.

Наведені дві назви, переплетені в одній книжці, разом складають 54 нумерованих листи (оригінально повинно бути 56, нема лицевих сторінок) 165x105 мм, октаво, обкладинки дерев'яні, вкриті шкірою. На початку Читанки віньєта латинською мовою, між іншим, з написом Bibliotheca Gernardina, а в кінці власноручний підпис (–) E. Hutter, 1583. Коротко розглянемо кожну назву зокрема:

Читанка, Острог, 1578. 16 листів: оприлюднена німецькою мовою І.

9. 1969 р., під назвою: Das Gothaer Griechisch-russisch/kirchenslawische Lesebuch von 1578 (стор. 8).

В цій Читанці нема заголовного листа чи лицевої сторінки, як показує фотостату згаданім вище описі. За тодішнім звичаєм зміст попереджує панегіричний вступ церковнослов'янською мовою, в якому подається важливі дані (з технічних причин церковнослов'янські скорочення — титли пишемо повними словами), а саме: «Всесилною десницею вышняго Бога, оумышленіемъ и промышленіемъ, Благочестиваго князя Коньстянтина, Коньстянтиновича Княжати острозского воеводы кievьскаго, Маршалка земли волинское, Старосты володимерскаго. Повелѣвшу ему устроити домѣ на дѣлю книги печатныхъ. Кто муже еще домѣ и дѣтемъ къ науоченію, въ своемъ отчизно, и славномъ градѣ Острозѣ. Еже есть лежащій въ земли волиньстей. И избравши мужей, въ божественномъ писаніи Искусныхъ въ греческомъ языкѣ и въ латинскомъ, паче же и врускомъ. И приставившихъ дѣтишному оучилищу и сея радивины, напечатана сія книжка. По греческімъ алфавита, а по рускимъ азбуки. Перваго ради науоченія дѣтскаго. Много грешнимъ Іоанномъ Федоровичемъ (На другій сторінці продовженні). Влѣто от създанія миру 7086 и от воплошенія Господа нашего Іисуса Христа 1578, месяца июня 18 дня. Константинъ Коньстянтинович (герб князів Острозьких, а під ним) Князя Острокое».

Увесь цей зміст вложений в орнаментальну лацягову рамку: під гербом Острозьких еліпсувата печатка з написом *Bibliotheca Ducalis Gothana 1799*.

На 3-ій стор. грецька азбука, 24 знаки та нимова церковнослов'янською мовою. На стор. 4-ій заставка, а під нею паралельно в дві колони текст грецький по лівій стороні, а церковнослов'янський — по правій. З грецької на церковнослов'янську мову переложені більшістю літургічні молитви. Починається «За молитвъ святых отецъ наши Господи Іисусе Христе Боже нашъ помилуй насъ, аминь», «Слава тебѣ Боже нашъ». «Царю небесный»... «Светый Боже, светый крѣпкій»... (тут титла, невідомо, чи писали «святый» чи «светый», див. вгорі «светый» одець»). «Слава Отцу и Сыну»... «Пресвятая Троице»... «Отче нашъ»... «Прийдѣте поклонимся»... «Помилуй мя Боже»... **ИСПОВЕДАНИЕ ХРИСТИЯНСКІА ВЪРЫ:** «Вѣрую въ единого Бога»... «Ослаби, остави отпусти Боже»... «Богородице Дѣво радуйся»... І кінчається: «Слава съвршителю Богу въ тройци единому аминь».

Читанка друкована на 16 листів, в кінці друкарський знак І. Федорова, яким він значив і пізніші видання. Друк тієї читанки припадає на першу половину 1578, таким чином друкарство Острога пересунулося на два з половиною роки раніше, як ми дотепер уважали в нашій історії.

З передмови виходить, що ця читанка складена «и дѣтемъ къ наоученію»... Отже, слід припускати, що князь уважає дітьми всіх підвладних йому, а особливо студентів Острозької Академії, що вже в той час працювала. Яско, що для рівня дітей ніхто не складав би читанки грецько-слов'янською мовою, бо вона їм була б зовсім недоступною.

Правда, Федоров у передмові до Нового Завіту з Псалтиреві 1580 р. писав, що це «перший овощ дому печатного». Мабуть, він цим хотів сказати, що це перша поважніша богослужбова книга, а всі інші, попередні, яких напевно було більше, як досі виявлено, це були брошульки-памфлети або шкільні підручники. Тому, що шкільні підручники були лише для малого круга читачів, вони масово в народі не збереглися; натомість богослужбові книги були по церквах, монастирях та у побожних вірних і тому вони перетривали віки й дісталися на полиці бібліотек.

Oxford Slavonic Papers vol. 2, 1951, стор. 98-118, описуючи 19 назв старих слов'янських книг, знайдених у бібліотеках Англії, припускає друк букваря в Острозі десь 1576 р. І це припущення покривається з правдою, бо логічним виходить друкувати вперше букваря, а потім читанку, а ми тут маємо читанку, ймовірно, як першодрук Острозької друкарні.

НАЧАЛО УЧЕНІЯ ДѢТЯМЪ ХОТЯЩИМЪ РАЗУМѢТИ ПИСАНІЕ. ПЕРВОЕ ДАНОУЧАТИСЯ глаголати сіе. «Буквар, Острог, 1578-80». Ця назва оприлюднена німецькою мовою 1. 9. 1969, а саме: Der Gothaer Bukvar, von 1578-1580.

Так починається острозький буквар, друкований на 46 листах по обох сторонах (оригінально мало б бути 48 листів, знову немає лицевої сторінки), 121x68 мм, 15 рядків на сторінці. На початку першого розділу – заставка, а під нею зміст, як ми подали вище. Після цього йде церковнослов'янська азбука – 45 знаків. Увесь буквар розділений на 4 частини, має 6 заставок, 4 кінцівки та один ініціал «П». Друк значно більший, ніж у читанці, впорядкування краще. На 6-ох листах розложені склади.

Друга частина, після заставки, починається коротким вступом, чи можна думати, заголовком розділу, а саме: «И сія азбука, от книги осмочастныя, сиречь грамматикій». На 15 листах-сторінках склади вже зложені в слова. В цім розділі дві кінцівки: після першої підрозділ з такими словами: «Попрозодіи леже. дващи. воедных лежашее, сее есть, повелителная, и сказателная». Тут власне мова про однозначні синоніми, але з різним акцентом, як, напр., «мукá і мўка», всього на 4-х листах.

Третій розділ аж 30 сторінок-листів, майже ті самі мотиви, що у читанці 1578 р. з певними додатками, як, напр., при «Символі Віри», заголовлено «Исповѣданіе православныя Вѣры, перваго собора», а потім роз-

діл «Второго собора». Мистецька кінцівка замикав цей розділ більшістю літургічних молитов.

Розділ 5-ий також починається заставкою, під яким такий напис: «Сказаніе, како состави Светы Кириль философъ азбуку, поязыку словенську и книги преведе от греческихъ на словенскій языкъ». Розділ починається гарним ініціалом букви «П» (Прежде), подана коротка історія, а власливо, міркування самого автора про місійну працю св. Кирила, одного з учителів слов'янських. Між іншим сказано, що колись слов'яни були поганями, не мали власного письма, послуговувались різними знаками, карбуванням тощо. Потім мусіли вживати грецьке чи римське письмо, і так було віками. Але чоловіколюбний Бог не лишив людину в темноті і, послав нам св. Костянтина філософа, а в монашестві Кирила, який від грецького «альфа», це є «аз» — початок, склав наше письмо, дароване Богом нашому народові, щоб він відкрив свої уста. А, Б, В, Г, Д і т. д. подібні грецьким. Далі, в цім трактаті згадується св. Методія, брата св. Кирила. Автор наводить докази вживання в богослужбах церковнослов'янської мови нарівні з гербрейською (жидівською – А.Т.), латинською і грецькою. Автор цього трактату, подібно як монах Храбар, закінчує статтю зверненням до слов'ян, мовляв: Братя, Бог дав нам письмо, а Святим Отцям належить честь і слава назавжди. Це перший мовознавчий трактат Острозької друкарні на 18 листів друку.

На порожнім листі внизу власноручний підпис: E. Hutter, 1583. Сам Гуттер в той час був видатним орієнталістом у Німеччині. На маргінесах деяких сторінок пороблені латинським письмом переклади слов'янських слів, а над буквами азбуки писані якісь знаки, мабуть вимова тощо.

На маргінесі цього опису вищезгаданих унікатів слід сказати кілька слів про самого І. Федорова. Нам відомо, що він скінчив друкувати Апостола у Львові 15. 2. 1574 р., і, правдоподібно, вже у тому році переїхав до Острога. Але тут для нього не було друкарської праці. Князь К. К. Острозький хвилево примістив його а Дерманським монастирі, але вже у 1576 р. Федоров із Дерманя переїхав до Острога. Слід припускати, що після року часу приміщення під друкарню та належне устаткування вже було готове. Можливо також, що в Дермані Федоров приготував шрифт, заставки, ініціали тощо. І знову постає питання: а що саме Федоров робив в Острозі від 1576 р. до часу чи початку друку першої викритої тепер читанки 1578 р.?

З українського боку ці два унікати заслуговують на повну увагу. Передусім, — німецький опис цих унікатів слід перекласти на українську мову і запізнати з ним наших мовознавців, дослідників тощо, або перекласти цей опис на англійську мову і подати до нього свої коментарі. Автори опи-

су Острозьких Першодруків твердять, що Читанка і Буквар писані російською мовою, коли насправді це стара церковнослов'янська мова з додатком місцевих висловів, отже висловів чи термінів українських. Відомо, що в XV стол. не було книжної російської мови, як і самої назви «Россія»: в Острозі не було і не могло бути жадної російської мови. Отже, самі автори цього опису перечать, собі, пишучи в заголовку «руссіш-кірхенславіше», коли насправді є «грікіш-кірхенславіше». Буквар на стор. 7 вживає місцеве слово «очисті», замість «очисті»; «светых» замість «святыхъ»; «приидеть» замість «приндетъ» і т. д. Отже, тут бачимо сильний вплив української мови, яку німецькі автори називають «русіше діалект».

Вищеназвані німецькі автори зфальшували стародруки української культури і це треба конче виправити, щоб неправда, про нас не ширилася по світі.

Свобода. – 1971. – Ч. 156. – 25 серпня. – С. 2;

Ч. 157. – 26 серпня. – С. 2, 4.

Література

1. Боднарук Іван. Основник друкарні й академії в Острозі // Свобода. – 1988. – Ч. 37. – 26 лютого. – С. 2.
2. Бойко М. Острозькі першодруки «Читанка» і «Буквар», 1578-1580 рр. // Свобода. – 1971. – Ч. 156. – 25 серпня. – С. 2.
3. Бойко М. Острозькі першодруки «Читанка» і «Буквар», 1578-1580 рр. // Свобода. – 1971. – Ч. 157. – 26 серпня. – С. 2, 4.
4. Бойко Максим. Книгодрукування у Почасві і Крем'янці та мандрівні друкарі. – Блумінгтон (штат Індіана): Т-во «Волинь» в Торонто, 1980. – 162 с.
5. Бойко Максим. Острозька Дерманська друкарня. – Блумінгтон (штат Індіана): Т-во «Волинь» в Торонто, 1980. – 152 с.
6. Бькова Т. А. Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий // Ленинград. – 1972. – № 8. – С. 24-25.
7. Вацик М. Українські стародруки були темою наукової конференції НТШ в Нью Йорку // Свобода. – 1975. – Ч. 237. – 19 грудня. – С. 1.
8. Ісаєвич Я. Друкарні України на зламі XVI-XVII ст. Острозька академія: редагування і видання книг // <http://litopys.org.ua/isaevych/is09.htm>.
9. Ковальський М., Пасічник І. Острозька друкарня / В кн. Острозька академія XVI-XVII ст. – Острог, 1997. – С. 280-283.
10. Огієнко І. І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994 (репринт Львівського видання 1925 р.). – С. 76-81, 188-210.
11. Онишкевич Лариса. Друкарство на Україні перед Федоровичем // Свобода. – 1981. – Ч. 191. – 9 жовтня. – С. 2.
12. Острозька друкарня // Вікіпедія – вільна енциклопедія.
13. Церкевич К. Праці про друкарство Волині // Свобода. – 1981. – Ч. 26. – 10 лютого. – С. 2, 4.